

УДК 340.13(477:430)

В.М. Попович,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ІЗ ПРОБЛЕМ ТІНІЗАЦІЇ ТА ДЕТІНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У попередній публікації окреслено етимологічні та методологічні основи формування термінологічного апарату взагалі та термінології, що позначає проблеми тіннізації суспільних відносин зокрема. Пропонована стаття є другою із серії публікацій, у яких розглядаються праксеологічні засади розробки понятійного апарату, котрий розкриває структурно-технологічний, соціальний і антисоціальний зміст тіншової економіки, міждисциплінарний економіко-правовий характер термінів і понять, що відображають тіншові відносини. Практиологічний підхід щодо адаптації напрацьованих раніше економіко-правових термінів і понять для відображення сучасних тіншових відносин зумовлюється тим, що тіншові відносини та відтворений ними тіншовий капіталообіг здійснюються у процесі та під виглядом легальної економічної, управлінської, цивільно-правової діяльності, а відповідно, не повинен і не може бути відірваний від понять, напрацьованих у економічному та правовому блоках наук

Ключові слова: тіннізація суспільних відносин; праксеологічні засади; розробка понятійного апарату; зміст термінів; економічний блок наук; правовий блок наук; міждисциплінарний зміст термінів і понять “тіншова економіка”, “тіншовий капіталообіг”, “цивільний тіншовий обіг” тощо.

В предыдущей публикации обозначены этимологические и методологические основы формирования терминологического аппарата вообще и терминологии, обозначающей проблемы тенизации общественных отношений в частности. Данная статья является второй из серии публикаций, в которых рассматриваются праксеологические основы разработки понятийного аппарата, раскрывает структурно-технологическое, социальное и антисоциальное содержание теневой экономики, междисциплинарный экономико-правовой характер терминов и понятий, отражающих теневые отношения. Практиологический подход к адаптации наработанных ранее экономико-правовых терминов и понятий для отображения современных теневых отношений обусловлен тем, что теневые отношения и воссозданный ими теневой капиталоборот осуществляются в процессе и под видом легальной экономической, управленческой, гражданско-правовой деятельности, а соответственно, не должен и не может быть оторван от понятий, выработанных экономическим и правовым блоками наук.

Ключевые слова: тенизация общественных отношений; праксеологические основы; разработка понятийного аппарата; содержание терминов; экономический блок наук; правовой блок наук; междисциплинарное содержание терминов и понятий теневая экономика, теневой капиталоборот, гражданский теневой оборот и т.д.

In a previous publication the author outlined the etymological and methodological bases of formation of terminological apparatus, in general, and terminology that indicates

problems of shadowing of social relations, in particular. This publication is the second of several planned publications where the author examines the praxeological foundations of the development of the conceptual apparatus that exposes structural and technological, social and antisocial content of terms, their interdisciplinary economic and legal nature. Praxeological approach to the adaptation of the elaborated earlier economic and legal terms and concepts that reflect contemporary shadow relations, due to the fact that shadow relations and recreated by them shadow circulation of capital made in the process and under the guise of legitimate economic, administrative, civil activity, and hence are not and should not be divorced from the concepts worked out in the economic and legal units of sciences.

Keywords: *shadowing of social relations; praxeological grounds; development of conceptual apparatus; content of terms; economic bloc of sciences; legal bloc of sciences; interdisciplinary content of terms and concepts shadow economy, shadow traffic of capital; civilian shadow traffic etc.*

У попередній публікації ми звернулися до етимологічних та методологічних основ формування термінологічно-понятійного апарату взагалі та термінології, що позначає проблеми тінізації та методологічні основи детінізації суспільних відносин, зокрема. Поряд з іншими знаннями про терміни і поняття ми також з'ясували, що слово “термін” походить від лат. *terminus* і пояснюється у тлумачному словнику як вираження певного поняття, якоїсь галузі науки [1, с. 669; 2, с. 302–304]. Однак етимологічний аналіз співвідношення термінів і понять дає підстави стверджувати, що термін не виражає поняття, а позначає його зовнішню форму, окреслює зовнішні ознаки конкретних предметів, процесів, відносин, дій, подій та інших явищ реальної дійсності. Наприклад, термінологічні словосполучення “тіньова економіка”, “детінізація економіки”, “злочин”, “економічний злочин” є лише назвами конкретних категорій і відображають зовнішню форму вчинення такого, наприклад, вольового акту як “злочин”. Однак конкретну загально визнану й однозначну зовнішню форму терміну “злочин”, його структурно-сутнісні та предметно-технологічні ознаки, межі й інші параметри змісту того чи іншого терміну відображають поняття. Тобто якщо стисло і по суті, то **терміни і поняття** є взаємозалежними категоріями й співвідносяться між собою як форма і зміст позначених термінами явищ реальної дійсності. Ми також визначили, що **поняття** – це імперативне, взаємоузгоджуване, загальноприйняте у фаховому середовищі, однозначне судження, яке відображає структурно-сутнісний зміст предметно-технологічних ознак явищ, межі їх предмета, відображені в поняттях, що пояснюють ті чи інші терміни, якими названі ті чи інші явища реальної дійсності. Наприклад, “злочин – це...”, “економічний злочин – це...”, “криміногенні процеси – це”, “тіньова економіка – це...”, “детінізація економіки – це...”.

До термінів і понять, як важливих складових тріади категорій процесу пізнання слід віднести також **дефініцію** (від лат. *definitio* – визначення [1, с. 178]), яка (як і поняття) є імперативним, загально визнаним, однозначним, найбільш сталим і лаконічним судженням, загальноузгодженим у процесі розвитку поняття. Дефініція часто лягає в основу нормативно-правового закріплення найближчих родових і видових ознак тих чи інших явищ, процесів, дій, подій, їх відмінностей, характерних для галузей права, галузей економіки, галузей науки тощо. Переходячи до визначення змісту понятійного апарату, слід відзначити, що *тіньові відносини* та відтворений ними тіньовий капіталообіг здійснюються в процесі та під виглядом *легальної діяльності*, яка охоплює усі сфери економіко-правових відносин. Тому запропонований термінологічно-понятійний апарат, що відображає тіньові

відносини, слід формувати на підставі *праксеологічних досягнень* економічного та правового блоків наук, напрацьованих ними термінів і понять, придатних для відповідної адаптації й адекватного відображення структурно-технологічних ознак: *тіньових економічних відносин* (виробництво, обіг, розподіл, обмін); *тіньових організаційних відносин* (регулятивне, дозвоільне й контрольне забезпечення економічних процесів); *тіньових цивільно-правових відносин* (угоди купівлі-продажу, дарування, наслідування, тощо) – складових тіньового цивільного обігу фінансових інструментів, капіталів, доходів, речей, прав, дій,

Термін **“праксеологія”** (гр. *praxis* – діяльність, *logos* – наука) використовується для позначення галузі наукового знання про науково вивірену, правильну (ефективну, раціональну) людську діяльність [1, с. 548], іншими словами, теоретичні і прикладні досягнення людства, основа розвитку теоретично обґрунтованої, методологічно вивіреної і практично результативної діяльності людини. Термін і поняття “тіньова економіка” та більше шістдесяті супутніх термінів і понять, що відображають соціальні й антисоціальні аспекти тінізації суспільних відносин, розроблено наприкінці дев’яностих років двадцятого століття ([3, с. 379–416]), коли у процесі соціально-економічних та адміністративної реформ відбувалося стрімке відтворення тіньових криміногенних процесів. Поняття “детінізація” та багато інших термінів і понять, що відображають методологічні підходи до процесів детінізації й декорупціонізації суспільних відносин, спираючись на праксеологічні досягнення людства, розроблені дещо пізніше в економіко-кримінологічній “Теорії детінізації економічних відносин” [4, с. 100–121]. Проблемна ситуація полягає в тому, що напрацьовані поняття “тіньова економіка”, “детінізація економіки” та значний масив інших понять “прижилися” серед фахівців, використовуються часто, однак, суто формально, без заглиблення в сутність причин відтворення тіньових економічних процесів, а відповідно, і без застосування напрацьованих методологічних підходів щодо детінізації суспільних відносин. Про це свідчить аналіз заходів Державних програм детінізації економіки, де термін “детінізація економіки” використовується формально, запропоновані Програмою заходи жодним чином не пов’язані з методологічними закладками, передбаченими у понятті “детінізація економіки”. Замість заходів щодо створення економічних та організаційно-правових передумов детінізації економічних відносин автори зазначеної Державної програми пропонують вирішити проблеми детінізації посиленням репресії до тінювиків [5], не усвідомлюючи того, що на перший план слід висувати створення економічних передумов, за яких не вигідно працювати в тіні, а репресію залишити лише для тих, хто, маючи економічні умови працювати, легально продовжує порушувати закон. Причому не можна вважати також створенням економічних передумов детінізації так звані заходи щодо податкової амністії, оскільки “виштовхує” підприємців у тінь не наявність чи відсутність тимчасової податкової амністії за минулі ухилення від сплати податків [6], а кумулятивна система оподаткування [7, с. 207–225], яка при виході підприємців з тіні призведе до банкрутства їх підприємств. Розглянемо цей термінологічно-понятійний апарат, а також відображені в ньому криміногенні економічні процеси більш детально, тим більше, що з часу його розробки минуло біля двадцяти років і природньою є необхідність відповідного уточнення понятійного апарату згідно з значними змінами самих тіньових процесів, які в роки розробки понять із тінізації і детінізації економіки, можна було лише прогнозувати. Адекватне й об’єктивне відображення реальних процесів та причин тінізації економічних відносин, можливо, допоможе відповідним фахівцям краще зрозуміти методологічні підходи до детінізації економічних відносин і не втрачати в ході так званих реформ напрацьований упродовж десятиріч

вітчизняний досвід ранньої загальної, спеціальної й індивідуальної профілактики тіньових відносин, через усунення причин та умов, що зумовлюють тінізацію економічних відносин, блокують запобігання і протидію злочинності у сфері економіки [6–8].

Тіньова економіка – приховані від обліку держави і суспільства, економічні, цивільно-правові, організаційно-регулятивні та інші капіталообігові економічні результати (тіньові доходи, тіньові капітали, тіньові матеріальні й нематеріальні активи та джерела їх отримання), утворені в процесі та під виглядом цивільного обороту капіталів, коштів, речей, прав, дій, прихованих від обліку й оподаткування, урахування в органах державної статистики та у національному валовому продукті (НВП). Загальна **організаційна структура тіньового цивільного обігу**: 1) тіньовий не врахований у органах статистики та НВП економічний обіг (здійснений в процесі та під виглядом виробництва, розподілу, обміну, обігу, споживання) та його тіньові економічні результати; 2) цивільно-правові угоди (з купівлі-продажу, успадкування, дарування ін.) та приховані від оподаткування доходи, отримані в ході цивільно-правових операцій; 3) організація, дозвіл, контроль і регулювання економічних процесів та корупційні доходи, отримані від протиправного використання суб'єктами відзначених функцій, прав і повноважень; 4) злочинність та отримані тіньові доходи, тіньові капітали, тіньові матеріальні і нематеріальні активи як результат вчинення злочинів; 5) зазначені та будь-які інші результати тіньового цивільного обігу країни, приховані від: обліку й оподаткування, фіксації в органах державної статистики та врахування в національному валовому продукті (НВП).

Включення в розрахункові показники НВП доходів неекономічного характеру (отриманих від злочинної діяльності) здійснюється на підставі типової системи національних рахунків, прийнятої ООН у 1993 р. з метою збалансування показників “доходи і витрати” й застосування методу визначення реальних доходів і витрат учасників цивільно-обігових відносин, а також методу розрахунку розмірів тіньової економіки, тіньових витрат і обсягів НВП. Поряд з цим, українське податкове законодавство не визнає доходів від загально-кримінальних злочинів об'єктом оподаткування, оскільки це нібито означає законодавче визнання самих злочинів як джерела НВП й об'єкта оподаткування. Однак очевидною є правова колізія, яка випливає з наявності об'єктивних факторів : факту “отримання доходів”, факту “ухилення від їх оподаткування” і законодавче “невключення в об'єкт оподаткування”, хоч і протиправних, але доходів. Однак хіба дії з приховання від оподаткування доходів злочинців (крадіїв, грабіжників, убивць, наркодилерів чи ін. правопорушників) заслуговують на переваги над доходами, отриманими *за допомогою службових підроблень, привласнень та інших протиправних діянь?* Привласнення (ст. 191 КК України) – це також доходи злочинного походження виведені з обігу з метою приховання від оподаткування. Як у першому, так і в другому випадках приховані від оподаткування доходи, отримані також у результаті вчинення злочину (у першому випадку – крадіжки, грабежу, наркобізнесу тощо, у другому – службового підроблення, привласнення і т.ін.). Принцип “рівності громадян перед законом” і протидії тіньовим проявам вимагає усунення цієї колізії, яка призводить до дискримінації і нерівності громадян перед законом. Тобто якщо суб'єкт приховання доходів, виведених з-під оподаткування шляхом службового підроблення, несе відповідальність за вчинення трьох злочинів (ст. 191 “Привласнення”; ст. 366 КК України “Службове підроблення” і ст. 212 КК “Ухилення від сплати податків і зборів”), то й суб'єкт приховання доходів від оподаткування – крадій (грабіжник, розбійник, наркодилер чи ін. злочинець)

так само повинен нести відповідальність за вчинену крадіжку, що стала джерелом отриманого доходу (ст. 185 КК “Крадіжка”), і за статтею 212 КК України “Ухилення від сплати податків і зборів (чи інших податкових платежів)”. Таким чином, усі суб’єкти, що приховали доходи від оподаткування, з одного боку, стануть перед законом рівними, з іншого – це стане ефективним засобом виявлення і розкриття предикативних корисливих злочинів, які передували ухиленню від сплати податків, відмиванню коштів злочинного походження.

Основними ознаками тіньової економіки є ієрархічно складна, міждисциплінарна, саморегулятивно-відтворювальна система, що характеризується трьома головними ознаками: 1) обсяги капіталообороту тіньових економічних проявів протиправного характеру стали співставними з легальним капітало- і товарооборотом; 2) стабільність протиправних джерел надходження тіньових доходів споживчого характеру та криміногенних тіньових капіталів антисоціального характеру (використовуються на фінансування корупції, вчинення нових злочинів і тероризму); 3) інвестування тіньових капіталів у легальний бізнес, їх відмивання й одночасна акумуляція, а також розширене відтворення на рівні легітимних, з одночасним продукуванням криміногенного потенціалу у сфері суспільних відносин у вигляді службових підроблень, корупції та інших злочинів. Саме тому, згідно з п. 2 ст. 3 Директиви Ради Європи від 10.06.91 р. № 91/308 ЄЕС та нормами ряду інших міжнародних документів, підозрілі трансакції коштів рекомендовано перевіряти з метою протидії відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом.

Для визначення соціально сутнісного змісту складових елементів тіньової економіки, пріоритетних напрямів і методів протидії відтворенню тіньових відносин виділяють *“неформальний”* і *“підпільний”* сектори тіньової економіки, а також підпорядковані їм за змістом й структурою види та підвиди *джерел тіньових доходів*. **Неформальний** (свідомо невраховуваний і неоподатковуваний державою) **сектор тіньової економіки** охоплює сукупність: *“соціально позитивних джерел”* (незначні доходи безробітного населення, що допомагають йому вижити, з реалізації продукції присадибних ділянок тощо); *“соціально нейтральних джерел”* (ремонт, будівництво житла власними силами, за участю родичів, сусідів, прибирання квартир, догляд за дітьми тощо); *“соціально змінних, відмираючих джерел тіньової економіки”* (споживчі доходи громадян з епізодичного надання індивідуальних ремісницьких послуг тощо). Суб’єктами неформального сектору тіньової економіки є фізичні особи з малозабезпечених і найбільш незахищених верств населення.

Підпільний (протиправний, криміногенний) сектор тіньової економіки характеризується сукупністю: 1) *соціально змінних* новоутворених джерел тіньових доходів (зміна системи оподаткування зумовила невідомі до реформи суспільно небезпечні діяння – ухилення від сплати податків, фіктивне підприємництво тощо); 2) *соціально негативних* джерел тіньових доходів споживчого характеру (ситуативно-випадкові крадіжки продуктів, одягу, інших речей); 3) *антисоціальних* криміногенно-відтворювальних джерел накопичення тіньових капіталів. Антисоціальні джерела підпільного сектору тіньової економіки характеризуються: а) розмаїттям суб’єктного складу (фізичні особи, злочинні угруповання, господарські суб’єкти, фінансові і банківські установи, посадові, службові особи тощо); б) псевдолегальною економічною діяльністю із проявами економічної природно-латентної злочинності, що вчиняється у процесі та під виглядом економічної діяльності, фінансово-гос-подарських операцій тощо (привласнення, незаконна торгівля зброєю, під виглядом торгівлі сільгосподарською технікою, наркобізнес під виглядом торгівлі ліками, незаконні схеми відшкодування ПДВ, злочини проти власності, у сфері

господарської та службової діяльності, просування на ринок України невикористаних чи протермінованих ліків тощо); в) природно-латентною (підпільною) діяльністю, повністю прихованою від відкритих форм контролю (наркобізнес, азартні ігри, сутенерство, проституція та ін.); г) загально-кримінальні правопорушення як форми позаекономічного розподілу доходів (привласнення, рейдерство, вимагання (рекети), убивства на замовлення, з метою усунення конкурентів чи партнерів по бізнесу і привласнення їх майна тощо) (див. *злочинність у сфері економіки*); г) фіктивну економіку – офіційну економіку з фіктивними результатами, відображеними в чинній системі обліку та звітності як реальні (*безтоварні конвертаційні обороти, фіктивні витрати з метою зменшення оподаткованого прибутку підприємств тощо*); д) приховану економічну діяльність (з метою ухилення від оподаткування або небажання господарських суб'єктів оприлюднювати свої успіхи, дії й доходи з мотивів уникнення конкуренції чи вимагання (рекети)].

Технологічна структура цивільно-оборотних операцій складається з легального, псевдолегального і нелегального руху (цивільного обороту) речей, прав, дій в процесі та під виглядом легітимного економічного обороту (виробництво, обіг, обмін, розподіл споживання) цивільно-правового обороту капіталів, доходів, речей, прав, дій, а також організаційно-регулятивного, дозвільного, посвідчувального, контрольного забезпечення економічних та цивільно-правових операцій. **Легальний цивільний оборот** – сукупність цивільно-оборотних операцій з приводу руху речей, прав, дій в офіційно враховуваному і неформальному, тобто свідомо невраховуваному і неоподатковуваному державою обороті країни. **Псевдолегальний цивільний оборот** – сукупність цивільно-оборотних операцій із руху речей, прав, дій з використанням легітимних (офіційних) цивільно-правових засобів (нотаріальне чи інше цивільно-правове посвідчення, реєстрація фактів передачі прав тощо) та фінансово-господарських інструментів, але з мотивів протиправного походження *повністю чи частково* неврахованих (з метою розкрадання, ухилення від оподаткування) або врахованих у повному обсязі, та за своєю суттю криміногенних (а, відповідно, тіньових) операцій, спрямованих на: “намивання” капіталів незаконного походження (випуск фіктивних безготівкових коштів з використанням розрахункових технологій, незабезпечених кредитових авізо, чеків, інших фінансових інструментів, наприклад, емісія “дружніх”, “зустрічних”, “бронзових” векселів); створення позабалансових (неврахованих) портфелів пасивних і активних кредитних операцій; акумуляцію коштів незаконного походження, тобто вкладання у вигляді інвестицій, кредитів та ін.; “відмивання” (надання статусу легітимних) капіталів незаконного походження. **Нелегальний цивільний оборот** – сукупність цивільно-оборотних операцій стосовно протиправного руху речей, прав, дій поза межами врахованого й оподаткованого обороту країни (тіньові торгівельно-посередницькі, валютно-обмінні, конвертаційні операції, невраховані дії із приводу передачі прав власності, успадкування та ін.). Терміни “легальний”, “псевдолегальний”, “нелегальний” *оборот* належать як до груп фінансово-господарських, так і цивільно-правових операцій стосовно будь-якої зі складових частин процесу руху речей, прав, дій у цивільному обороті (виробництво, розподіл, передача прав, передача в оперативне управління, успадкування, дарування, нотаріальне посвідчення, приватизаційні аукціони тощо).

Суб'єкти цивільного обороту – резиденти та нерезиденти, що здійснюють легальний, псевдолегальний і нелегальний цивільний оборот на митній території країни або суб'єкти економічного обороту (виробництва, обігу, обміну й розподілу), суб'єкти цивільно-правових операцій (купівлі-продажу, переуступки, дарування,

наслідування тощо), а також службові особи державних органів і недержавних організацій (приватні нотаріальні контори, комерційні банки як агенти валютного контролю та ін.), що беруть участь у процесах цивільного обороту речей, прав, дій.

Результат тіньового цивільного обороту капіталів, доходів, речей прав, дій – тіньові доходи споживчого характеру або тіньові капітали антисоціального характеру. **Тіньові доходи споживчого характеру** є відносно незначними надходженнями у грошовій чи натуральній формі із соціально нейтральних, соціально позитивних чи соціально змінних джерел неформального сектору тіньової економіки (невраховуваних і неоподатковуваних державою видів економічної діяльності) та із соціально-негативних джерел підпільного сектору тіньової економіки (незначні доходи споживчого характеру, отримані внаслідок вчинення адміністративно-правових проступків чи малонебезпечних кримінальних правопорушень). **Тіньові капітали** – це надходження криміногенно-відтворювального характеру в грошовій чи натуральній формі або у формі прав корпоративного управління, прав вимог тощо, здобуті злочинним шляхом, або надійшли з антисоціальних джерел підпільного сектора тіньової економіки в процесі відмивання, акумуляції. **Такий капітал** може бути *національним* (отриманим резидентами і нерезидентами з криміногенно-відтворювальних антисоціальних джерел на митній території країни), *еміграційним* (отриманим із криміногенно-відтворювальних антисоціальних джерел, що протиправно перебувають поза межами країни, є тіньовою власністю фізичних і юридичних осіб, які на час його утворення були резидентами країни), а також *сукупним*, утвореним в результаті об'єднання національного та еміграційного тіньових капіталів.

За соціальною природою, рівнем суспільної небезпеки, формами прояву, об'єктним і суб'єктним складом, причинно-наслідковою здатністю до саморегулятивного розширеного відтворення, тощо. Тіньова економіка (її підпільний сектор) є складним, антисоціальним, криміногенним явищем, яке безпосередньо впливає на стан розвитку національної і світової економіки, соціальний захист населення, корупцію, злочинність і відтворення надпотужних криміногенних процесів, *злочини, злочинність* (фактично вчинені (як зареєстровані, так і незареєстровані) та *фонові явища злочинності* (своєчасно некриміналізовані та безпідставно (з порушенням принципів декриміналізації) декриміналізовані суспільно небезпечні діяння, а також *капітали злочинного походження*), які зливаються в перманентний криміногенно-відтворювальний процес розширеного відтворення *фактично вчинених* злочинів та *фонових явищ злочинності* й утворюють потужне відтворення *криміногенного потенціалу* (*приросту криміногенних процесів (фактично вчинених злочинів, фонових явищ злочинності та доданої вартості тіньової економіки)*), “акумуляції” капіталу (*за допомогою їх інвестування в бізнес, проникнення власників капіталу у владні структури, органи організаційного регулятивно-дозвільного супроводження економічних процесів*) і створення ними умов щодо “легалізації” (*відмивання*) та нових можливостей відтворення капіталу. Під впливом капіталу та відзначених криміногенних процесів виникають нові, масоподібні, невідомі схеми, способи та види тіньового накопичення доходів злочинного походження, з'являються нові, до проведення реформ невідомі суспільно небезпечні діяння (ухилення від сплати податків, фіктивне підприємництво, відмивання здобутих злочинним шляхом капіталів, рейдерство, усунення конкурентів та партнерів по бізнесу та інші суспільно-небезпечні діяння), унаслідок чого суспільні відносини наповнюються соціально-конфліктним криміногенним потенціалом, а КК України 2001 р. зріс удвоє і продовжує зростати. Таким є зміст антисоціальних джерел підпільного (криміногенного) сектору тіньової економіки.

За технологічною структурою *джерела тіньової економіки* поділяються на однопрофільні та різнопрофільні. **Однопрофільні джерела тіньової економіки** – це сукупність типових тіньових проявів, вчинених з використанням однакових фінансово-господарських інструментів, технологій, організаційних функцій, прав і повноважень, схожих за об'єктивним і суб'єктивним складом з рівнозначними напрямками підприємницької діяльності (агропромисловий комплекс, енергоринок та ін.), тощо. **Різнопрофільні джерела тіньової економіки** – це сукупність різноманітних тіньових проявів чи різних видів неврахованої економічної діяльності з використанням різних організаційних функцій, прав і повноважень, різних фінансово-господарських інструментів, технологій, характерних для кожного окремого джерела, різним об'єктивним і суб'єктивним складом та детермінаційними чинниками, що залежать від специфіки різних галузей народного господарства, територій, напрямів підприємницької діяльності, видів злочинів, фонових явищ злочинності та ін.

Причини та умови (фактори) відтворення тіньових відносин. Сучасна тіньова економіка з тією чи іншою послідовністю, інтенсивністю та обсягами проявляється в усіх країнах світу. Називають різні причини відтворення тіньової економіки в Україні. Однак основною причиною відтворення тіньових відносин називають протиправний менталітет українських громадян, які не бажають сплачувати податки. Разом з тим, аналіз проведених економічних реформ свідчить, що створена в країні модель економічних відносин є основною причиною тінізації, корупціонізації та криміногенної деформації економічних відносин в Україні. Зокрема, складовими цієї моделі є: 1) суто фіскальна податкова політика держави, реалізована в кумулятивній системі оподаткування, що характеризується принципами “податки на податки” та “податки на витрати”, штучного збільшення собівартості продукції (у зв'язку з запровадженням ПДВ за відсутності перевищення – предмета врегулювання ПДВ), а, відповідно, зниження платоспроможності населення та збуту продукції. Звідси впливає нерентабельність продукції, її неконкурентоздатність перед імпортом, що пригнічує капіталооборот і руйнує виробничий сектор економіки; 2) спекулятивна внутрішня кредитна політика держави зумовлює пригнічення процесів економічного відтворення й підриває фінансові основи розвитку вітчизняного виробника; 3) зовнішні кредитні запозичення, спрямовані на спекулятивні операції та на фінансування імпорту, а, відповідно, фінансування іноземного виробника; 4) руйнівна монетарна політика держави, спрямована на демонетизацію економіки. Це не вичерпні, але дуже впливові складові руйнівної моделі економічних відносин, яка пригнічує капіталооборот і процеси економічного відтворення, зумовлює банкрутство, а, відповідно, “витісняє” підприємницьку діяльність в “тінь” – у сферу корупції, функціонування організованих злочинних формувань, заснованих ними фіктивних фірм, конвертаційних центрів тощо. Тому не генетично протиправний менталітет українців зумовлює ухилення від оподаткування, а дезінтеграційна економічна модель податкових, кредитних і монетарних реформ, упроваджених за допомогою іноземних радників (Barens group) та доморощених вітчизняних “фахівців”, які усунули вітчизняного виробника з ринків України, що стало основною передумовою тінізації економіки. Про це свідчить ще один факт. Україна не знала такого злочину як ухилення від сплати податків. Такий склад злочину як ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів (1993) та ряд інших раніше невідомих економічних злочинів з'явилися лише після появи нової системи оподаткування України (1991) і стали основними джерелами тіньового капіталообороту.

Головною *передумовою детінізації економіки* є усунення із системи оподаткування кумулятивних принципів “податки на податки” і “податки на витрати”,

а також запровадження протекційної для вітчизняного, а не іноземного виробника кредитної, монетарної та зовнішньоекономічної політики держави, спрямованих на створення економічних передумов зацікавлено-ініціативного повернення взаємовідносин між учасниками економічних процесів з тіньового в легальний сектор економічної діяльності. Основний алгоритм детінізації суспільних відносин базується на тому, що тіньова сфера діяльності, крім ризику кримінальної відповідальності за службові підроблення, ухилення від сплати податків та ін., змушує суб'єктів підприємницької діяльності (СПД) сплачувати фіктивні конвертаційні операції, нести корупційні витрати тощо. Відповідно, необхідно створити таку модель економічних відносин (насамперед податкових відносин), за яких працювати в легальній сфері економічної діяльності економічно вигідніше ніж у тіні. *Друга передумова* – це створення організаційно-правової інфраструктури протидії тіньовим проявам та превентивного впливу на усунення наявних недопущень нових причин і умов відтворення тіньової поведінки учасників цивільного обороту країни. Однак фактичний стан щодо усунення причин тінізації і створення економічних передумов детінізації суспільно-економічних відносин погіршується. Держава не змінює кумулятивної природи системи оподаткування, продовжує впроваджувати нові податки, чим посилює системотехнічний конфлікт у сфері податкових відносин, *відтворює руйнівний криміногенний потенціал* системи оподаткування, *погіршує фіскальні та монетарні передумови* детінізації економічних відносин, негативно впливає на реформування кримінального матеріального і кримінального процесуального права. Закони України “Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом” (2002), “Про внесення змін до деяких Законів України з питань запобігання використанню банків та інших фінансових установ з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом”, “Про основи національної безпеки України” (обидва – 2003), акти адміністративного права, а також такі підгалузі фінансового права як бюджетне, податкове, митне, валютне, банківське законодавство, акти з регулювання зовнішньоекономічної діяльності, інше законодавство з питань протидії тіньовій економіці, а також окремі міжнародно-правові документи й не вирішують проблем щодо ефективної протидії тіньовим проявам. Це не сприяє створенню економічно-конкурентних тіньовій економіці передумов, які б сприяли добровільному виходу СПД з тіні та стали економічною передумовою детінізації економіки. Поряд з економічними передумовами детінізації економіки необхідно відновити зруйновану реформою КПК України (2012 р.) ефективну, кримінально-процесуальну та організаційно-правову інфраструктуру кримінологічного запобігання і протидії корупції і злочинності як найбільш суспільно небезпечним тіньовим проявам, а також проводити безперервний моніторинг різних сфер суспільно-економічних відносин з метою виявлення та усунення причин та умов, що сприяють відтворенню корупції, злочинності та тіньових економічних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нечволод Л.І. Сучасний словник іншомовних слів / Л.І. Нечволод. – Харків : Торсінг плюс, 2007. – 768 с.
2. Велика Радянська енциклопедія, друге видання. – Т. 42. – М., 1956. – С. 665.
3. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології : монографія / В.М. Попович. – К. : Правові джерела, 1998. – 447 с.
4. Попович В.М. Економіко-кримінологічна теорія детінізації економіки : монографія / В.М. Попович. – Ірпінь, НВЦ АДПСУ, 2001. – 524 с.
5. Про Державну програму детінізації економіки / В.М. Попович ; Академія ДПС України. – Ірпінь, 2000. – 49 с.

6. Указ Президента України №552/ 2000 від 31 березня 2000 року “Про заходи щодо легалізації фізичними особами доходів з яких не сплачено податки” ; Указ Президента України від 19 липня 2001 р. “Про додаткові заходи щодо легалізації тіншових доходів”.

7. Проблеми теорії держави і права : концепція, праксеологія та методологія розвитку : монографія . – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 463 с.

8. *Попович В.М.* Проблеми розслідування економічних злочинів : навч. посіб. / В.М. Попович, М.В. Попович. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 350 с.

Отримано 11.05.2017